

Раиса Ј. Цветковић
Универзитет у Приштини –
Косовској Митровици
Учитељски факултет у Призрену –
Лепосавићу
Биљана С. Солеша
Медицинска школа, Крушевац

УДК 821.161.1-32.09 Чехов А. П.
DOI 10.46793/Uzdanica18.1.197C
Оригинални научни рад
Примљен: 26. фебруар 2021.
Прихваћен: 28. мај 2021.

ФИГУРА УЧИТЕЉА У НОВЕЛАМА „ЗАПРЕГА”, „ПРОФЕСОР КЊИЖЕВНОСТИ”, „ЧОВЕК У ФУТРОЛИ” И „УЧИТЕЉ” АНТОНА ПАВЛОВИЧА ЧЕХОВА

Айстпраќиј: Предмет истраживања овог рада је интерпретативни потенцијал фигуре учитеља у одабраним новелама Антона Павловича Чехова. Обрађивана тематика из школског живота у први план истиче фигуру учитеља. Главни јунак није обликован као извор првих школских знања, већ као незадовољна, неостварена личност која својим животним ставовима и идејама указује на идеолошки и културолошки оквир средине и времена. У уводном делу рада дат је осврт на тему школе у руској књижевности, те на Чеховљеве ставове о важности образовања. У средишњем делу рада анализирани су новеле „Запрега”, „Професор књижевности”, „Човек у футроли” и „Учитель”. Увидом у особине ликова откривамо духовну климу, неразумевање и негативан однос заједнице према образовању и учитељима, што значајно утиче на формирање јунака који се не уклапају у стереотипне представе о учитељима као ауторитетима и преносиоцима знања. У завршном делу рада напомињемо да фигура учитеља, разматрана у оквиру хронотопа школе, указује на симболику овог простора који није оквирни простор радње новела нити очекивани храм науке и знања, већ простор тескобе, неслободе, површности, лишен ентузијазма и покретачких идеја.

Кључне речи: новела, учитељ, школа, хронотоп, симболика.

Класици руске књижевности крајем XIX века обрађивали су теме из школског живота и специфичну слику школе и учитеља, усклађену са сликом тадашњег школског живота у Русији. Код Гогоља, Достојевског и Чехова ове теме у почетку нису биле ни главне ни доминантне, већ су се јављале у склопу других, ширих тема, да би у каснијим делима тежиле ка томе да свеобухватно представе школски живот. Слика школе, учитеља и образовања у руској књижевности крајем XIX века формирала се наративизацијом ситуација из наставне праксе и школског живота ученика и наставника, индивидуалним и колективним портретима наставног особља, приказом материјалних услова рада тадашњих школа, представљањем духовне климе тога времена. Писци

су се показали као вешти социјални критичари који дају једноличну слику и износе негативно виђење руског система образовања. Школу су аутори најчешће представљали из видокруга ученика (Достојевски), просветних радника (Чехов) или кроз слике школског живота (Гогољ). Веома садржајна слика и критика школе, школског система и просветних радника дата је у новелама А. П. Чехова.

Најважнији циљ образовања у Русији крајем 19. века било је неговање националних обележја руског духа и превазилажење имитације западноевропских узора. Широм Русије организују се курсеви економије и културе, природних наука и географије, логике и права (Верхоланцев 1913: 99). Истраживачи прозе А. П. Чехова указују на то да се у његовим новелама са школском тематиком могу открити извесни биографски елементи који се тичу посебно времена када је Чехов био ученик гимназије у Таганрогу (Тан 1910: 497). Ова гимназија била је узорна покрајинска установа одана властима и васпитавала је младе – лојалне цару и отаџбини. Образовањем се спутавало слободно мишљење и независност појединца. Водећи метод било је учење напамет, а основни образовни принцип – дисциплина. „Не расуђивати, него испуњавати”, била је прва заповест гимназије у Таганрогу (Филевскиј 1906: 26).

Максим Горки, позивајући се на преписку са Чеховом, наводи у својим мемоарима да је Чехов посао учитеља веома поштовао. Међутим, у предреволуционарној Русији учитељи нису били задовољни својим друштвеним положајем. Учитељ Чеховљевог времена је гладан, заостао и застрашен могућношћу да изгуби и своју скромну плату. Горки открива како је Чехов сматрао да руски учитељ треба да буде први човек у свом крају, онај који може сељаку одговорити на сва његова питања, онај у коме ће сељаци препознати интелектуални потенцијал вредан пажње и поштовања (Горки 1986: 493). О неопходном развоју јавног образовања Чехов није само говорио, већ је на побољшању услова рада школа активно радио: градио је школе, снабдевао их уџбеницима и књижевним делима, уређивао је народну кућу која је имала читаоницу, библиотеку и салу за извођење позоришних представа (Карпун 1954: 94).

У овом раду истражујемо ликове учитеља у новелама „Учитељ”, „Професор књижевности”, „Запрега” и „Човек у футроли”. Иако се аутор дистанцира опредељујући се за поступак који одговорност за садржај, тему и наративни потенцијал новеле додељује наратору приче (Милосављевић Милић 2016: 130), у одабраним новелама препознаје се ауторов негативан и критички став према образовном систему и његовим представницима. Портретима учитеља, приказаним у 23 новеле А. П. Чехова, најчешће се упућује на општу ситуацију у образовању, иако се у многима радња заснива на опису конкретних ситуација из професионалне праксе. Сеоски, градски, приватни учитељи, гимназијски и универзитетски професори представљани су у разли-

читим ситуацијама из школског живота: током предавања, за време испита, док преиспитују своје ставове или смисао позива и живота, у тренуцима када комуницирају са својим колегама, или у оквиру колективних портрета или приказа међуљудских односа у колективу.

У поређењу са претходницима и савременицима који су обрађивали овакве теме открива се да је Чехов први писац у руској књижевности који је руски образовни систем представљао претежно из перспективе ликова просветних радника, као што је случај у новелама „Човек у футроли”, „Професор књижевности”, „Запрега”. Слика школе код Чехова неодвојива је од слике просветних радника и није сама себи циљ, нити је дата да би се лик јунака употпунио, између осталог и са професионалног аспекта, већ је школа један од детаља Чеховљевог ширег слике друштва. Заједничко свим новелама са школском тематиком јесте негативно виђење образовног система уопште. Ставови јунака нису увек усаглашени са ставовима наратора. Јунаци Чеховљевог прозе су иначе комично, комично-трагично, трагично-комично или трагично удвојени. Они су често у расцепу сопствене емоције и њене рефлексije, између онога што осећају и онога што желе да мисле о ономе што осећају (Вукићевић 2015: 216–217). Наведене одреднице препознају се и у ликовима просветних радника. Чехов најчешће инсистира на индивидуалним портретима, мада не изостају ни слике колектива које су од значаја за нашу анализу. Образовање пишчевог времена је у власти образовно-наредбодавно-заповедног система који је ограничавао слободу појединца у сваком погледу. Зато и свест Чеховљевих учитеља може функционисати само у оквиру успостављених правила. Суочени са реалношћу спољашњег света, јунаци А. П. Чехова пролазе кроз сукоб микросоцијума (Леонтјев 1983: 210). Они се не сукобљавају са светом који их окружује, већ сукоби у њима настају под притиском самог живота и његових контрадикција, условљени су законима стварности који одређују судбине људи („Човек у футроли”) (Вољнски 2002: 229). Чехов у новелама одабраним за анализу разматра спонтано биће појединца који се суочава са околном стварношћу („Запрега”), неправдом и вулгарношћу људског живота на земљи. Не бележи само обични сукоб, већ покушава да открије душу неке особе и уједно открије сложеност људске душе (Виготски 1968: 299). Чехов проучава психологију својих савременика коју условљавају и различите друштвене, научне и филозофске идеје (Сухих 1987: 287–307). Његови јунаци су „суморни”, досадни, „сумрак” људи (Кочнова 2005: 22) који су беживотни због сопствене неспособности да превазиђу емоционалну отуђеност од других; њихове несреће немају фаталну предодређеност и нису историјски одређене. Они пате због властитих свакодневних грешака, лоших дела, моралне и менталне апатије („Професор књижевности”).¹ Унутрашњи свет ових јунака открива се и у аудитивним детаљима који у

¹ Ликови учитеља (професора), главни или споредни, незадовољни собом и животом, обликовани су и у драмама Чехова („Три сестре”, „Ујка Вања”, „Галеб”).

Чеховљевим делима играју велику улогу (Лукић 2018: 658), али и у говору и понашању. Учитељи су махом дволични, заостали, површни, досадни и често несносни у беспотребним анализама својих саговорника („Човек у футроли”). Често је видљиво да они нису способни за хармоничну комуникацију („Учитель”): манипулишу, бирају доминантну позицију у дијалогу, ниподаштавају саговорника и доприносе неуспешној комуникацији. Саговорници често за-неме и не знају шта да кажу. Речник учитеља има специфичну лексику, која је репрезент њихове наставне делатности. Тачније, често користе стране речи, најчешће из грчког и латинског језика. Говор учитеља је и емотиван, са мноштвом емоционално обојених речи и узвичних конструкција. Дешава се да се у говору учитеља препознаје његов неуравнотежени карактер, окрутност, ароганција, одсуство толеранције према саговорнику („Човек у футроли”).

Јунакиња новеле „Запрега” (1897) је сеоска учитељица Марија Василијевна, која даје слику живота у једној сеоској школи и средине у којој је било каква прогресивнија иницијатива готово немогућа. Ова учитељица принуђена је да ради у школи и да се навикне на бројне непријатне околности које, упркос жељи и безуспешним покушајима, не може променити. Приповедајући о професионалном животу сада не више младе учитељице, Чехов приказује рад сеоских учитеља који је веома далеко од креативности и просвећивања у правом смислу речи. Овај посао води у усамљеност, одузима човеку физичку снагу, здравље, ентузијазам, лишава га способности размишљања или сањарења, не пружа му прилику да се професионално испуни, нити да створи породицу. Живот пролази у досади и самоћи без пријатеља, забава, занимљивих познанстава, уметности. Читаоцу се на страницама ове новеле пружа безнадежна слика живота у сеоским школама.

„Хладно јутро, пећ нико да заложи. Ђаци стигли у цик зоре, унели блато, галаме. Све је несређено и хладно. Стан само са једном собом, чак се у њој и кува. После часова сваког те дана боли глава, а после ручка пробада срце. Ваља од ђака прикупити новац за дрва, за чувара и предати га начелнику, па онда тог ситог, дрског сељака молити да он пошаље дрва. А ноћу сањаш испите, сељаке, сметове снега. Због оваквог живота је остарела, огрубела, постала ружна, чудна, трома, као да су је напунили оловом, свега се плашила, начелника... она се ником не свиђа. У учитељице је отишла по невољи, не осећајући никакву наклоност према том позиву. О томе, као и о користи од образовања, никада није мислила.” (Чехов 1989 (8): 341)

Учитељица размишља о занемареној и немогућој просветитељској мисији коју ни најентузијастичнији појединци не могу да остваре. Она закључује да учитељи и сиромашни лекари, лекарски помоћници, и поред тога што обављају друштвено одговоран посао, немају чак ни воље да размишљају о томе да служе идеји, народу, јер им је сваког тренутка глава препуна разми-

шљања о парчету хлеба, дрвима, лошим путевима, болестима. Учитеље јунакиња дели на две врсте, оне који подсећају на ђудљиве коње за вучу, на које је личила сама Марија Василијевна, и на оне живахне, осетљиве, раздражљиве, који су причали о свом позиву, умарали се и брзо га напуштали.

Размишљања Василијевне одсликавају и стање у земској управи, на коју она не може да се ослони и закључује да просвета можда и не би била толико маргинализована да у земској управи не влада потпуни јавашлук. Школски чувар не ради свој посао како треба јер је пријатељ са начелником. То му дозвољава да не ради ништа, да се свађа са учитељицом и туче ђаке. Председник се не може наћи у управи, а ако се то и деси, он са сузама у очима одбија странке оправдањем да нема времена. Инспектор посећује школу једном у три године и није у стању да обави свој посао јер није стручно лице, раније је радио на трошарини и посао инспектора добио је протекцијом. Школски одбор се састаје ретко и нико не зна кад и где, школски начелник је полуписмени човек, власник је кожаре, глуп и груб. Просветни радници немају никакву подршку у средини у којој раде. Сељаци учитељима не верују, мисле да су им плате превелике, да поткрадају ђаке када прикупљају новац за дрва. „Исто је као и други сељаци мислио и начелник, нешто је и сам присвајао од дрва и кришом од управе добијао од сељака плату за своје старање о школи” (Чехов 1989 (8): 343).

Приче о школи су често засноване на контрастним сликама, тачније на опозицији школа–кућа, где је школа представљена као место на коме нема слободе (Бурдина, Мокрушина 2014: 99). Школа и дом су и у овој новели у опозицији. У уму Марије Василијевне ређају се слике породичног дома док се вози на колима. Слике дома су постављене као антитеза живота у неудобном, хладном стану који се налази у школи. Заувек изгубљени родитељски дом је врста идиличног простора.

„Она створи слику мајке, оца, брата, стана у Москви, акваријума с рибицама, најситнијих ствари, чу наједном звук клавира, очев глас, осети како је некад била млада, лепа, елегантна, у светлој топлој соби, међу својима, радост и срећа је сместа испунише, од усхићења је стискала длановима слепоочнице и нежно, готово молећи повикала је: Мама!” (Чехов 1989 (8): 344)

Осећај да истински живот пролази мучи не само сиромашног, усамљеног сеоског учитеља, већ и гимназијске и универзитетске професоре, па и оне јунаке Чеховљеве прозе чија професија нема никакве везе са школом. У Чеховљевим новелама са школском тематиком често се препознаје као централна идеја и уједно основни покретач драме неусаглашеност унутрашњих потреба бића и стварности која га окружује (Тјупа 1989: 86). У приповеци „Професор књижевности” (1894) главни јунак је гимназијски професор књижевности Никитин. Јунак је у професионалном животу осећао велику досаду. Били су му

досадни сопствени часови у школи, као и они које је држао приватно. Иако је био професор књижевности, није прочитао Лесингову *Хамбуришку драматургију*, а није се ни потрудио да таквав недостатак надокнади. Овом чињеницом аутор сугерише одсуство интелектуалне радозналости јунака. У првом делу приче он је преокупиран жељом да девојци Маши Шелестовној искаже своја осећања и запроси је. Био је потпуно свестан да није вешт у таквој врсти комуникације са женама. Девојка Маша, коју су звали Мањусја, лишава га тих мука и сама преузима иницијативу, те долази до брака. Почетак брачног живота Никитина и Мањусје представљен је веома идилично. Никитин је срећан и чинило му се да не би смео од живота ни пожелети нешто више. Најсрећнији дани су му били када би недељом и празницима остајао код куће. Брачна идила ипак не траје дуго и јунакова срећа се нарушава када му је једном приликом у клубу неко од партнера за картање поменуо мираз и живот „на парама”. Чинило се да Никитин тог тренутка доживљава просветљење ума. Одједном схвата бесмисленост свога живота, али и то да је његов мир изгубљен заувек. Пожелео је живот без рутине, са изазовима, са смислом, испуњен идејама.

„Мислио је о томе да, осим благе светлости кандила, која се осмехује мирној породичној срећи, осим тога малог света, постоји још и други свет [...] и он је страсно, до бола зажелео тај други свет, да сам ради било где у фабрици или у великој радионици, да говори 'с катедре', да ствара, штампа, изазива општу пажњу, умара се, пати [...] зажелео се било чега таквог што би га занело до самозаборава, до равнодушности према личној срећи, која је тако једнолична.” (Чехов 1989 (8): 98)

Никитин је о себи као професору размишљао веома негативно, убеђен да је лош педагог, да више личи на недаровитог чиновника. Није умео да се опходи са децом, није знао вредност онога што је предавао. Умео је да сакрије своју ограниченост, да заварава све око себе, глумећи да му све у животу иде добро. У размишљањима главног јунака садржане су слике других колега, професора. Никитин не одступа од професионалне средине којој припада. Сви они личе једни на друге. Чинило му се да су сви били заузети само тиме да брижљиво сакрију своје незнање и незадовољство животом, а он сам, да не би одао свој немир, љубазно се осмехивао и говорио о безначајним стварима.

„Где сам ја, боже мој? Окружава ме обична свакидашњица. Досадни, ништавни људи, лончићи с павлаком, крчази с млеком, бубашвабе, глупе жене [...] нема ничег страшнијег, увредљивијег, жалоснијег од свакидашњице. Да бежим одавде, да бежим још данас, иначе ћу полудети!” (Чехов 1989 (8): 101)

Негативна слика школе и професора дата је и у новели „Човек у футроли” (1889). Од школе се очекује да буде центар просвећености, култивисања

добра и лепоте у својој средини. Међутим, прича о гимназијском професору грчког језика Беликову, који је страх од живота претворио у оружје којим је застрашивао своју средину, школу представља у мрачном светлу. У новели је згуснуто дат унутрашњи доживљај једног ускогрудог наставника грчког језика, који није обична јединка друштва, него слика друштва у малом, искривљено огледало његових наказних обичаја (Бабовић 1986: 454). Понављањем својих страхова Беликов је ширио страх на друге (Бабовић 1989: 27). Наратор, професор Буркин, Беликова описује као човека код кога се „[...] опажала стална и несавладива тежња да се окружи омотачем, да створи себи тако рећи футролу, која би га одвојила од других, која би га заштитила од спољних утицаја. Стварност га је држала, плашила, чинила стално узнемиренним, па је, можда, зато да би оправдао своју одвратност према садашњости – увек хвалио прошлост и оно чега никада није било. [...] Свако нарушавање, скретање, одступање од правила изазивало је у њему потиштеност” (Чехов 1989 (9): 119).

Беликов се није устручавао нити стидео да своје колеге пријављује надлежнима. Застрашујући друге, владао је не само својим колективом већ и читавим градом, док је истовремено страховао од свих надређених. Плашила га је динамика и непознато у садашњости, због чега бежи у прошлост преко одабране професије наставника грчког језика – у оно што није подложно промени, бежи окамењеним древним језицима (Палавестра 2012:179). Живо је укалупљено у својој „футроли” не мењајући навике до једног тренутка када му се пружила прилика да се ожени Варењком Коваленко, сестром свога новог колеге, наставника историје и географије. Размишљања о браку су га веома узнемирила. За њега је брак био нешто сасвим озбиљно, нешто што треба одмерити, размислити о дужностима и одговорностима „да после нешто не испадне”. Међутим, одлуку да се ожени ремете ситуације које су Беликова веома разљутиле. Најпре се у граду појавила умножена карикатура Беликова и Варењке, а убрзо потом се Беликов разбеснео када је угледао брата и сестру Коваленко како возе бицикл. Сматрао је да возња бицикла не доликује просветном раднику, образлагао је своју љутњу Коваленку речима: „Ако наставник вози бицикл, шта онда преостаје ученицима. [...] Жена или девојка на бициклу, то је ужасно” (Чехов 1989 (9): 127). Говорио је наглашавајући да му је дужност да о понашању свога колеге Коваленка обавести школског надзорника и директора. Поред тога, Коваленка је упозорио да ће садржај њиховог разговора пренети надлежнима.

Коваленко и Беликов су контрастно постављени. Понашање Беликова и аргументи које је изнео били су за Коваленка једна велика бесмислица, као и свеукупна ситуација у просвети са којом се свакодневно суочавао. Након ове детаљно дате преписке долази до преображаја Беликова. Док је напуштао Коваленка, сусрео се са Варењком која се нечему смејала са својим другарицама. Беликова је много уплашила помисао да је он можда предмет подсмеха.

Карикатура у граду потврдила је његову сумњу. Забринуо се због невоља које га могу снаћи ако се у граду буде све прочуло и од могуће појаве друге карикатуре. Ако би се то десило, морао би да напусти службу. Страхујући од разноразних могућности, отишао је у свој стан, легао у кревет и након месец дана умро.

Беликов спада у оне јунаке који стварају неподношљиву атмосферу за креативне људе. Своје радно место и уопште свет који га окружује он доживљава као нешто што је страно, непријатељско и опасно: „Ујутро, када смо заједно ишли у гимназију, био је чемеран, блед, и видело се да је гимназија у коју је ишао, пуна људи, изазивала страх, одвратност у целом његовом бићу, и да је њему, човеку по природи усамљеном, било мучно да иде крај мене.” (Чехов 1989 (9): 121)

Коваленко, наставник историје и географије, критикује загушљиву и прљаву атмосферу која влада у гимназији.

„Ех, господо, како можете овде да живите? Атмосфера је код вас загушљива, погана. Зар сте ви педагози, наставници? Јагмите се за чиновне, код вас није храм науке, него старешинство црквене општине, и на киселицу смрди, као у полицијској стражарници.” (Чехов 1989 (9): 125)

Била би грешка сматрати новелу „Човек у футроли” искључиво школском причом, упркос чињеници да су скоро сви ликови, укључујући и наратора, по природи своје активности повезани са гимназијом. Чехов приказује не толико тип учитеља, колико одређену социопсихолошку појаву, чија је конкретна манифестација прича о професору Беликову. Према тачном запажању В. И. Тјупе, Беликов је „нека врста референтне тачке у низу Чеховљевих слика људске самоизолације” (Тјупа 1989: 111). У новели су представљени разноврсни важни аспекти школског живота, до тада непознати у руској књижевности. Власова примећује да „у руској литератури не постоји традиција откривања слике учитеља у стручној заједници” (Власова 2005: 15). Такође је одговарајући простор посвећен и односима унутар наставног особља, које се у својој доконости одлучује на округан и смешан експеримент. Сећајући се свега, наратор указује на непримереност и недостојност целог тог посла.

„Шта се све не ради код нас у унутрашњости од чамотиње, колико непотребног, бесмисленог! И то стога што се не ради уопште оно што је неопходно. Па ето, зашто нам је одједном затребало да женимо тога Беликова, који се није могао чак ни замислити ожењен? Директоровица, надзорниковица и све васпитачице из наше гимназије оживеле су, чак су се пролепшале, као да су одједном угледале животни циљ. [...] Једном речју, прорадила је машина.” (Чехов 1989 (9): 123)

Иако главни јунак поражавајуће делује на људе у својој околини, новела наговештава присуство надлазеће оптимистичке климе. Беликов је у непријатељству са својом околином и самим животом. Само поређење слабуњавог, кржљавог Беликова и Варенке Коваленко из које избија непосредност и свежина живота, указује на то да су људи попут Беликова осуђени на смрт, али друштвена стварност тога времена се још увек ослањала на „људе у футроли”, без обзира на то што су били на заласку (Јермилов 1949: 248–249).

Поред портрета главног јунака, у новели „Учитељ” (1886) приказани су међуљудски односи у наставничком колективу. Главни јунак, Фјодор Лукич Сисојев, учитељ је у фабричкој школи четрнаест година. Радња новеле одвија се за време традиционалног годишњег ручка у дирекцији фабрике. Учитељ присуствује оваквом скупу већ тринаести пут и није му посебно занимљив. Све време незадовољан због резултата ученика на годишњем испиту, размишља о могућем необјективном оцењивању својих колега. Пре испита је био болестан и сви му говоре да је ослабио.

Фјодор Лукич држи дугачак, досадан говор оптужујући и критикујући школу и присутне. Не устручава се да помене да су међуљудски односи у колективу лоши, упркос томе што би запослени у овој школи требало да буду задовољни.

„Затим је казао да је за време његовог четрнаестогодишњег службовања било много сплетака, подвала, и чак достава против њега и да он зна ко су му непријатељи и достављачи, али неће да их именује, јер би то покварило некоме апетит. Да је и поред сплетака, куљикинска школа избила на прво место у целој губернији, не само у моралном него чак и материјалном погледу.” (Чехов 1989 (4): 41–42)

Иако је говорио заједљиво, са много критике, оптужби и ироније, надзорник, а и све присутне колеге, стрпљиво слушају и говоре веома похвално о Сисојеву. Надзорник га назива педагогом до сржи, рођеним учитељем кога одликују све неопходне врлине – урођена способност, вишегодишња пракса и љубав према послу: „просто човек да се чуди колико ви поред нежног здравља, имате енергије, познавања посла [...] оне знате одмерености, сигурности [...] ви сте песник у своме раду” (Чехов 1989 (4): 43). Сисојева збуњују и изненађују неуобичајене похвале и ретко изговоране речи којима се истичу искључиво врлине. Јунаков критички говор је игнорисан, забрављена је његова несносна нарав, пакостан и рђав изглед лица. Међутим, једном реченицом у једном кратком трену домаћин Брунин је у Сисојеву најпре изазвао сумњу, покренуо низ питања и истовремено разрешио енигму и мистериозну атмосферу скупа који је имао другачије дефинисани повод. Сисојева је потресао маскирани смисао реченице: „Породица Фјодора Лукича ће бити обезбеђена”. Питао се зашто. Зашто породица а не он сам?! А

онда је на лицима присутних препознао, не саосећање које није подносио, већ „нешто друго, нешто благо и нежно и у исти мах одвећ злокобно, налик на грозну истину, нешто што му је намах изазвало језу у телу, а неисказано очајање у души. Блед, искривљена лица, наједном је скочио и ухватио се за главу” (Чехов 1989 (4): 44).

Схватио је необично, неуобичајено и лицемерно понашање присутних колега. Изненадну љубазност и речи хвале покренула је истина да је он неизлечиво болестан. Пратећи драму поразног сазнања главног јунака представљен је јунаков портрет и дочарана атмосфера једног тренутка, обојена неискреношћу присутних.

Фигура учитеља у Чеховљевим новелама са школском тематиком неодојива је од уметничке слике школе. Интерпретација уметничког простора школе у оквиру Бахтинове и Лотманове теорије хронотопа открива његову веома значајну улогу у обликовању ликова и присутну симболику. Бахтин је хронотоп одредио као „временпростор”, односно суштинску узајамну везу временских и просторних односа, уметнички освојених у књижевности. У књижевности хронотоп има суштинско жанровско значење, одређује јунака, уметничко јединство књижевног дела и његов однос према стварности, те у делу увек садржи вредносни моменат (Бахтин 1989: 194).

Јуриј Лотман у уметничком простору открива неколико функција: обликовање света романа, карактеризације ликова, структурисање сижеа и креирање ефеката „сценичности” (Лотман 1993: 272). Просторни односи се откривају и као језик којим се изражавају други непросторни односи (Лотман 1976: 302). Школа се у Чеховљевим новелама не појављује као пасивни простор који природно окружује јунаке учитеље, нити као „расадник знања”, што би се очекивало. У Чеховљевим новелама школа (или универзитет) није идилични и подстицајни простор који окупља интелектуално радознале људе, који формира младе, стабилне, образоване, покретаче друштва, веснике бољег, напреднијег, прогресивнијег доба. У мислима јунака школа је место на које се нерадо долази и које се трпи. Она је слика небриге друштва и простор тескобе („Запрега”), симбол застрашујуће духовне учмалости и униформисања људске мисли („Човек у футроли”), стедиште неискрених и лицемерних самозваних интелектуалаца („Учитель”), уточиште полуобразованих професора, лишених свих амбиција („Професор књижевности”). Школа (или универзитет) је непривлачно захтевно место коме се не прилази ни када се достигну жељена звања („Црни монах”), место досаде у коме се живот одвија по унапред зацртаној путањи („Досадна прича”), без икаквих скретања. Поред тога, у њој се одгајају и чувају предани чувари система и владајуће идеологије, али и поражени, сломљени, усамљени, обесхрабрани губитници, неспремни за било какве промене.

Чехов је обликовао ликове учитеља посматрајући их из разних углова, стављајући их у свакодневне, обичне животне ситуације или у ситуације не-

посредно везане за њихов професионални рад. У овом раду указали смо на онај тип учитеља који не воле своју професију, који су равнодушни и према сопственом образовању („Човек у футроли”, „Професор књижевности”), који се тим послом баве зато што морају („Запрега”).

У размишљањима јунака откривају се негативна виђења и мрачне слике школе, професије и живота. Ограничени, учаурени, лишени потребе за знањем и духовном надоградњом, они имају особине изопаченог, дегенерисаног интелектуалца. Иако могу бити носиоци појединих идеалистичких идеја, њих је било немогуће реализовати или практично спровести. То се може рећи и за професионалну заједницу. Слике колектива откривају мучну, статичну, лицемерну, загушљиву професионалну атмосферу омеђену законима, без креативног потенцијала, иницијативе, личног и колективног оптимизма. У уметничким сликама новела са школском тематиком школа и учитељ не носе прогресивни потенцијал, већ постају симбол опасности која вишеструко прети појединцу и друштву у целини.

ИЗВОРИ

Чехов (1989): А. Чехов, *Sabrana dela*, knjiga 4, 8, 9 (preveo Radovan Zogović), Beograd: Jugoslavija publik / Čakovec: Zrinski.

Чехов (1983–1986): А. Чехов, *Полное собрание сочинений и писем в 30 томах. Сочинения в 18 томах*, Москва: Наука.

ЛИТЕРАТУРА

Бабовић (1989): М. Babović, predgovor, u: Anton Pavlovič Čehov, *Sabrana dela*, knjiga prva, Beograd: Jugoslavija publik / Čakovec: Zrinski.

Бабовић (1986): М. Бабовић, *Руски реалистички XIX века*, Титоград: НИО Универзитетска ријеч.

Бахтин (1989): М. Bahtin, *O romanu*, Beograd: Nolit.

Бурдина, Мокрушина (2014): С. Бурдина, О. Мокрушина, *Изображение школы в русской литературе XIX в.: основные тенденции*, *Вестник пермского университета*, 2/26, Пермь: Российская и зарубежная филология, 99–108.

Верхоланцев (1913): В. Верхоланцев, *Город Пермь, его прошлое и настоящее*, Пермь: Электротипография губернского земства.

Виготски (1968): Л. Выготский, *Психология искусства*, Москва: Искусство.

Власова (2005): М. Власова, *Образ и коммуникативная позиция учителя в русской литературе: Д. И. Фонвизин, И. С. Тургенев, А. П. Чехов*, автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Томск.

Вољински (2002): А. Вољинский, *Творчество А. П. Чехова в русской мысли конца XIX – нач. XX в., Литературные заметки / А. П. Чехов: pro et contra: Антология*, СПб.: РХГИ, 216–229.

Вукићевић (2015): Д. Вукићевић, Чеховљевска шара, *Лаза Лазаревић / Јанко Веселиновић*, Десет векова српске књижевности, Књига 40, Нови Сад: Матица српска.

Горки (1986): М. Горький, Мемуари, А. П. Чехов в воспоминаниях современников, Москва: Художественная литература.

Јермилов (1949): В. Јермилов, *Чехов*, Нови Сад: Матица српска.

Карпун (1954): П. Карпун, Городская библиотека имени А. П. Чехова, *Чеховские места в Таганроге*, Ростов на Дону: Ростовское книжное издательство, 94–96.

Кочнова (2005): К. Кочнова, *Лексико-семантичко поље „Природно време“ в јзыковой картини мира А. П. Чехова*, автореферат дисертацији на соискание ученој степени кандидата филолошких наук, Н. Новгород: ННГУ.

Леонтјев (1983): А. Леонтјев, *Избранные психологические произведения*, Москва: Педагогика.

Лотман (1976): J. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Beograd: Nolit.

Лотман (1993): М. Лотман, Уметнички простор у Гогољевој прози, *Трехи програм Радио Београда*, Београд: Радио телевизија Србије, 96–99, 263–310.

Лукић (2018): Г. Лукић, Аудитивни детаљи у новелама Антона Павловича Чехова, *Филолош*, IX/17, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 644–660.

Милосављевић Милић (2016): S. Milosavljević Milić, *Virtuelni narativ. Ogledi iz kognitivne naratologije*, Niš: Filozofski fakultet / Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Палавестра (2012): Н. Палавестра, Мали човјек у новелама Антона Павловича Чехова, *Филолош*, VI, Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 172–181.

Сухих (1987): И. Сухих, С высшей точки зрения. О художественной философии А. П. Чехова, *В мире отечественной классики*, Москва: Художественная литература, 287–307.

Тан (1910): В. Тан, На родине Чехова, *Чеховский юбилейный сборник*, Москва: Т-ва И. Д. Сытина, 495–502.

Тјупа (1989): В. Тјупа, *Художественность чеховского рассказа*, Москва: Высшая школа.

Филевскиј (1906): П. Филевскиј, *Очерки из прошлого Таганрогской гимназии*, Таганрог: типо-лит. Н. Я. Разина.

Raisa J. Cvetković

University of Priština – Kosovska Mitrovica
Faculty of Teacher Education in Prizren – Leposavić

Biljana S. Soleša

Medical High School
Kruševac

THE CHARACTER OF THE TEACHER IN ANTON PAVLOVICH CHEKHOV'S STORIES "THE TEACHER OF LITERATURE", "THE MAN IN A CASE", "THE SCHOOLMASTER" AND "IN THE CART"

Summary: This paper deals with the interpretive potential of the character of the teacher in selected stories by Anton Pavlovich Chekhov. The stories thematize school life, with special attention to the character of the teacher, who is not perceived as a source of knowledge, but as a discontent, unfulfilled individual whose attitudes and ideas belong to ideological and cultural framework of the epoch. The introductory part of the paper gives an overview of the topic of school in Russian literature, as well as Chekhov's views about the importance of education. The central part of the paper deals with interpretation of Chekhov's stories "In the Cart", "The Teacher of Literature", "The Man in a Case" and "The Schoolmaster". The analysis of the traits of the main characters also reveals the spiritual climate, misunderstanding and negative attitude of the community toward education and teachers, which significantly affect the characters' formation. In the final part of the paper, the character of the teacher is analysed from the point of view of the chronotope of the school. The school is not represented as a temple of knowledge, but rather as an environment full of anxiety, superficiality, lacking in freedom, enthusiasm and driving ideas.

Keywords: story, teacher, school, chronotope, symbolism.